

Γονεῖς, παιδί καί ψυχολόγοι

Φ. Καλλίας

Τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου αὐτοῦ διαβάστηκε καί συζητήθηκε στήν ομάδα τοῦ Τμήματος Ψυχολογικῆς Παιδιατρικῆς τοῦ Νοσοκομείου Παιδῶν «Ἁγία Σοφία», 1 Νοεμβρίου 1979.

Στό βιβλίο της «Ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία τῶν παιδιῶν», ἡ Ἄννα Φρόντ ἀφηγεῖται τό ἐξῆς περιστατικό: στήν αἴθουσα ἀναμονῆς, πού φαίνεται πῶς μοιραζότανε μέ τόν πατέρα της, κάποιος ἀπ' τούς νεαρούς ἀσθενεῖς της πιάνει κουβέντα μέ κάποιον ἀσθενή τοῦ Φρόντ. Ὁ ἄνθρωπος διηγεῖται πῶς ὁ σκύλος του σκότωσε καί κατασπάραξε μιά κότα. «Θά ἔπρεπε νά στείλουμε τό σκύλο στόν Φρόντ, σχολιάζει τό ἀγοράκι, ἔχει ἀνάγκη ἀπό ψυχανάλυση». Ὁ ἐνήλικος δέν ἀπάντησε

τίποτε, λέγει ἡ Ἄννα Φρόντ, ἀλλά ἀργότερα ἐξέφρασε τήν ἀποδοκιμασία του. Τί περίεργη ἰδέα γιά τήν ψυχανάλυση εἶχε ὁ μικρός; Τοῦ σκύλου τίποτε δέν τοῦ ἔλειπε: τοῦ ἔρχεται ὄρεξι νά κομματιάσει μιά κότα καί τό κάνει. Ἀλλά ἡ Ἄννα Φρόντ προσθέτει: «Ἦξερα καλά, ἐγώ, τί ἤθελε νά πει τό ἀγοράκι: Ὁ καυμένος ὁ σκύλος θά ἤθελε τόσο πολύ νά ναι καλός, μά κατ' μέσα του τόν ἀναγκάζει νά κάνει τίς κότες κομματάκια».

Τό ἀνέκδοτο εἶναι παραδειγματικό. Ἀπό μόνο του κάνει αἴφνης ἀνάγλυψη ὁ,τι κλασικά, ἀν καί σχηματικά, στήν ἴστορία τῆς ψυχανάλυσης ὀνομάζεται στροφή τῆς δεκαετίας τοῦ 20 μετά ἀπό χρόνια κυνηγήματος τῆς ἀσυνείδητης ἐπιθυμίας. Ἡ προσοχή στρέφεται στόν ἄλλο πόλο τῆς σύγκρουσης, στήν ἄμυνα. Τό ἀνέκδοτο δείχνει ὥστόσο καί κάτι ἄλλο, ἀκόμη σημαντικότερο, τό παράδοξο πού ἀποκαλύπτει αὐτός ὁ διάλογος ὅπου οἱ ρόλοι φαίνονται ἀναποδογυρισμένοι ἀνάμεσα στό ἄνδρα καί στό μικρό ἀγόρι: στόν ἐνήλικο ἡ ἀνάλυση φέρνει σι φῶς τίς παιδικές ἐπιθυμίες του καί τόν καλεῖ νά τίς ἐπωμισθεῖ ἐνώ μέσα στό παιδί συναντᾶ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ ἐνήλικου.

Ἡ δυσκολία ἐνός ψυχοθεραπευτικοῦ πλησιάζοματος το παιδιοῦ στό σημεῖο αὐτό δέν βρίσκεται ἀκριβῶς; δυσκολί

ακόμη έντονη στο πλαίσιο ενός ψυχολογικού Ίδρύματος όπου τό κοινωνικό και σχολικό αίτημα αναγκαστικά γίνεται ιδιαίτερα αισθητό.

Γεγονός είναι ότι κάθε ψυχολόγος, κάθε ψυχοθεραπευτής, κάθε ψυχαναλυτής - όποιος κι αν είναι ο τρόπος μέ τον οποίο έρχεται σ' έπαφή μέ τούς γονείς (για να χρησιμοποιήσει αυτή την έπαφή, για να την αποφύγει, για να την γυρέψει, ή, στην καλύτερη περίπτωση για να την αναλύσει) κι όποια κι αν είναι ή τεχνική του - αντιμετωπίζει έξ αρχής δύο διαφορετικές απαιτήσεις και πού έσφαλμένα αισθάνεται ίσως αντιφατικές: από τη μία ν' αναγνωρίσει πώς τό παιδί είναι ύποκειμένο, από την άλλη να μήν παραγνωρίσει πώς είναι αντικείμενο.

Τό παιδί ύποκειμένο. Έξ ου ό κίνδυνος έπεμβάσεων πού τό αντικειμενικοποιούν - «είναι δυσλεξικό», ή «έχει κόμπλεξ κατωτερότητας», ή όποιαδήποτε άλλη ακόμη κι «έπιστημονικότερη» διατύπωση βασισμένη σέ τέστ - δίνοντάς του μία θέση πού δέν μπορεί ν' αναγνωρίσει αληθινά δική του και πού ύποχρεώνεται ώστόσο να αποδεχτεί, ακόμη και ταυτιζόμενο μέ τη διάγνωση πού τουλάχιστο δίνει όνομα στο πρόβλημά του.

Τό παιδί ύποκειμένο θέλοντας και μή, μά ύποκειμένο πού όφείλει να καιακτήσει τον έαυτό του.(1) Άν ποτέ ξεκινήσει μία ψυχοθεραπεία, αυτή παρά τίς τεχνικές της ιδιομορφίες θα έκτυλιχθεί όπως μία όποιαδήποτε ανάλυση, δηλαδή διαφορετική απ' όποιαδήποτε άλλη. Στη διαμάχη ή όποια την έθεσε αντιμετώπι με την Άννα Φρόυντ (στα χρόνια του μεσοπολέμου και αργότερα) στο σημείο αυτό έγκεται ή αναντίρρηση προσφορά της Melanie Klein. Η Klein, άμφισβητώντας τίς επιφυλάξεις πολλών αναλυτών της εποχής εκείνης, έδειξε τη δύναμη της έρμηνείας, την ύπαρξη και ανάπτυξη μιας ιδιομορφης μετάθεσης,(2) αποκάλυψε κυρίως δίχως καμία παιδαγωγική προκατάληψη τη συμβολική άποτελεσματικότητα όρισμένων θεμελιακών σημειόντων - του μαστού, του φαλλού - μέ τά όποια όργανώνεται ο ψυχισμός. Είτε συμφωνεί κανείς, είτε όχι μέ τό σύνολο ή μ' έπί μέρους σημεία της θεωρίας της και μέ την τεχνική της, ή ψυχανάλυση των παιδιών δέν θα είχε γίνει δυνατή χωρίς τό πρωτοπόρο έργο της, χωρίς την πίστη της στη δημιουργικότητα του παιδιού.

Ότι τό παιδί είναι αντικείμενο, σημαίνον καταχωρισμένο μέσα στην οικογενειακή ομάδα, ότι ή ύποκειμενικότητα του κινδυνεύει ανά πάσα στιγμή να καταπατηθεί και ή ύπαρξιακή όντότητά του να έπισκιασθεί από τη θέση την όποια κατέχει, συχνά πριν από τη γέννησή του, τό γεγονός αυτό δέν είναι απαραίτητο να ύπογραμμισθεί σ' ένα χώρο όπου καθημερινά έπιβεβαιώνεται. Πριν από δεκαπέντε ήδη χρόνια, έγραφε ή Ginette Raimbault: «Έάν στον οικογενειακό γιατρό πηγαίνουν και παραπονούνται για την κούρασή τους, στον ειδικό για την καρδιά ή τό στομάχι τους, στην κοινωνική λειτουργό για τό οικονομικό τους πρόβλημα, σ' έμάς πρόκειται για γονείς πού έρχονται να παραπονούνται για τά παιδιά τους».(3) Αντικείμενο των παραπόνων τους, της εύλογης κατ' αυτούς άνησυχίας τους, ή, στα μάτια του αναλυτή, αντικείμενο πού έντοπίζει πάνω του τίς διαψευμένες προσδοκίες τους, τίς προσωπικές ή συζυγικές συγκρούσεις τους, πού έκπροσωπεί την τωρινή άποτυχία τους ή την άποτυχία της παιδικής τους ηλικίας. Μ' άλλα λόγια, τό παιδί έκπρόσωπος(4) των γονιών του, έπιφορισμένο

ν' αντιπροσωπεύει συμβολικά την ιστορία και την έπιθυμία τους, παρουσιάζεται στο Ίδρυμα σαν αντικείμενο, πράγμα έξ άλλου πού αντανakλά τη θέση του μέσα στην οικογένεια. Όν πού ύπάρχει για τούς άλλους και μέσω των άλλων. Όπως ο καθείς μας. Στο παιδί όμως τό βλέπουμε πιο καθαρά.

Η αντίληψη αυτή ίσως έχει γίνει πιά θεωρητική αποδεκτή, αλλά αξίζει τον κόπο να τονισθεί, αξίζει να της αναγνωρισθεί όλη ή γονιμότητα για την όποια είναι ικανή. Στη Γαλλία μιλούσαν κάποτε για «οικογενειακό άστερισμό» (constellation familiale), ώραία έκφραση πού δέν θα έπρεπε να ύποδηλώνει μόνο τίς πληροφορίες - πού δικαίως απαιτούνται στους φακέλους των παιδιών - για την οικογενειακή κατάσταση και χρονολογική ιστορία. Η έκφραση ύποσημαίνει ένα σύνολο σημειόντων στοιχείων άλληλοεξαρτωμένων, και όσον άφορά τό ανθρώπινο ύποκειμένο την έξάρτηση του από μία δομή, από ένα δίκτυο σχέσεων τό όποιο δέν θεσπίστηκε απ' τό ίδιο, αλλά πού τό καθορίζει άποφασιστικά. Ο καθορισμός δέν είναι βεβαίως γραμμικός, άπόλυτος, μονοδιάστατος, άφου δέν μπορεί να αναγνωρισθεί παρά μέσα απ' τίς συνέπειές του, δηλαδή έκ των ύστέρων, στον τρόπο πού βιώνεται και άναδημιουργείται απ' τό ίδιο τό ύποκειμένο. Όφείλουμε ώστόσο να άποδεχθούμε την έπιβολή πάνω σ' αυτό συμβολικών δεδομένων - του όνόματος του πριν απ' όλα - πού προϋπάρχουν της άτομικής του έμπειρίας, πού του δίνονται, ν' αναγνωρίσουμε ότι τά πραγματικά συμβάντα της ιστορίας του δέν άποχτούν ψυχική αξία και σημασία παρά έπειδή έγγράφονται ή δέν έγγράφονται (μιλούνται ή δέν μιλούνται αίφνης), έπειδή άναπλάθονται άκολουθώντας μία συμβολική άρθρωση.

Τό παιδί αντικείμενο λοιπόν, και πρώτα-πρώτα στο χώρο της άσυνείδητης έπιθυμίας και των άσυνείδητων ταυτίσεων του περιβάλλοντος του, και ιδιαίτερα της μητέρας του και του πατέρα του. Άπλό κλινικό παράδειγμα: Ένας πατέρας έρχεται για την άνυπόφορη συμπεριφορά του δεκάχρονου γιού του: ψεύτης, κλέφτης, φωνακλās κ.τ.λ. Όταν ρωτιέται πώς ο ίδιος είτανε παιδί, άπαντά ως έξης: «Πώς ήμωνα παιδί; άκριβώς σαν κι αυτόν, πού να πάρει ο διάλογος...!» Έδώ, παιδική ηλικία του παιδιού είναι εν μέρει ή παιδική ηλικία του πατέρα του, αυτήν έχει έσωτερικεύσει. Όπως όλοι μας; Ο καθείς μέ τον τρόπο του, αν δεχθούμε πώς κάθε παιδί έχει άνεκαθεν, προτού ακόμη γεννηθεί, μία παιδική ηλικία πού οί γονείς του έζησαν (πραγματικά ή φανταστικά) πριν από τό ίδιο. αν δεχθούμε πώς κάθε γονιός δέχεται απ' τό παιδί τό δικό του μήνυμα, τό μήνυμα της σχέσης γονιού μέ παιδί πού φέρει εντός του. (5).

1. Ύποκειμένο: δικαιοματικός κληρονόμος ενός λόγου πού τό άφορά και τό περιέχει προτού τό ίδιο μπορέσει ή όχι να τον άναδεχθεί και άναδημιουργήσει.

2. Μετάθεση (Übertagung, Transference, Transfert), και όχι μεταβίβαση ως συνήθως άποδίδεται ο όρος στην Ελλάδα: μετατόπιση στον ψυχαναλυτικό χώρο των άσυνείδητων παραστάσεων και συγκρούσεων του αναλύοντος.

3. Revue de Neuro - psychiatrie infantile. 1962, vol. 10.

4. Μέ τη φροϋδική έννοια: Vorstellungsrepräsentanz.

5. Παραπέμπω στο έξοχο άρθρο του André Green. L' enfant modèle. στην Nouvelle Revue de Psychanalyse. No 19.

Ο Φρόνιτ ἀναλύοντας τὰ όνειρα, τὶς φαντασιώσεις, τὰ συμπτώματα ἔδειξε τὴν ἀσυνείδητη ἰσοδυναμία τοῦ παιδιοῦ καὶ τοῦ πέους, τοῦ «μικροῦ», das Kleine. Μιά ἀπ' τὶς μεγάλες προσφορές τοῦ ἔργου τοῦ Lacan εἶναι ὅτι διασαφήνισε, γιὰ τὸν ἄνδρα καὶ γιὰ τὴ γυναίκα, αὐτὴν ἀκριβῶς τὴ σημασία τοῦ φαλλοῦ, ἐντοπίζοντας τὶς ἐπιπτώσεις τῆς σέ κάθε φάση τοῦ οἰδιποδείου συμπλέγματος. Ἄνάλυση πού κεντρικό τῆς θέμα, καθὼς καὶ πυρήνας τῆς οἰδιποδεῖας διαλεκτικῆς, εἶναι τὸ ἐρώτημα τοῦ παιδιοῦ: «μά τί λοιπόν – ἡ μητέρα – ἐπιθυμῶ πέρα ἀπὸ ἐμένα;»⁽⁶⁾ Ἐρώτημα λανθάνον ἴσως μά καυτό καὶ πού σφραγίζει ἐξ ἀρχῆς τὴ θεραπεία τοῦ παιδιοῦ, ἀφοῦ ὁ χώρος αὐτός ὅπου διαδραματίζεται ἡ οἰκογενειακὴ νεύρωση βρίσκεται σέ ἀναβρασμό. τὸ παιχίδι δέν ἔχει ἀκόμη τελειώσει. Φυσικά δέν ἔχει ποτέ τελειώσει γιὰ κανένα μας, φυσικά δέν ξεπερνᾶμε ποτέ ὀριστικά καὶ μιά γιὰ πάντα τὸ οἰδιποδεῖο σύμπλεγμά μας, ἀλλὰ στὸ παιδί, αὐτὸ συνεχίζει ἀκόμη νά δένεται, νά ὀργανώνεται ἢ ν' ἀποδιοργανώνεται. Ἐδῶ καὶ τώρα. Στίς τωρινές σχέσεις του μέ τόν περιγυρό του. Ἄν καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ δέν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο στήν ψυχανάλυση τῶν παιδιῶν (καθὼς τὸ πίστευε ἡ Ἄννα Φρόνιτ στήν πρώτη φάση τῆς καριέρας τῆς), συνιστᾶ ὡστόσο ἕνα ὀλοφάνερο χαρακτηριστικό πού θά πρέπει, πρὶν ἀπὸ αὐτὴ καθαυτὴ τὴν ψυχοθεραπεία, νά καθοδηγῆ τὴν ὁμάδα στήν ὁποία ἀπευθύνεται τὸ γονεϊκό αἷτημα.

Τί κάνει ὁ γονιός πού παρουσιάζει τὸ παιδί του σ' ἕνα ψυχολογικό Κέντρο; Τὴ διπλὴ θέση τοῦ παιδιοῦ, τὴν βρίσκουμε καὶ μέσα σέ τοῦτο τὸ διάβημα, ἐφ' ὅσον ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ γονιός ζητάει κάτι γιὰ τὸ παιδί, καὶ ταυτόχρονα ζητάει κάτι μέσω τοῦ παιδιοῦ.

Μέσω τοῦ παιδιοῦ:

Γιὰ ἕνα διαφορετικό κλινικό πλαίσιο, τὸ πλαίσιο τοῦ παθολόγου, ὁ Michael Balint ἔδειξε πῶς ὁ ἀσθενὴς ἔρχεται νά προσφέρει τὰ συμπτώματά του στὸ γιατρό, ζητώντας του κατὰ κάποιον τρόπο νά τὰ προσυπογράψει, καὶ πῶς ἀπὸ καὶ πέρα ἐκτυλίσσεται συχνά μιά σειρά παρεξηγήσεων πού μετατρέπει μιά προσφορά ἢ ὁποία δέν ἔγινε δεκτὴ – συμπτώματα, μιά κρίση, ἕνα αἶσθημα διαφορῶς ταξινομημένα ἴσως διαγνωστικά ἀλλὰ μὴ διασαφηνισμένα – σ' ἕνα αἷτημα ὄλο καὶ ἀπαιτητικότερο καὶ καταδικασμένο ν' ἀπογοητευθεῖ.⁽⁷⁾ Ἡ προσοπτικὴ τοῦ Balint βοηθᾷ ἀναμφισβήτητα τὸν ψυχολόγο νά μὴ μπαίνει ἐντελῶς στὸ παιχίδι τοῦ συμβουλευόμενου, νά μὴ παίρνει δηλαδή τοῖς μετρητοῖς τὰ παράπονα τῶν γονιῶν, εἴτε ἀφορῶν τὸ παιδί («εἶναι ἀνυπόφορο, κατουράει στὸ κρεβάτι, κάνετε κάτι»). Εἴτε στὸν ἑαυτὸ τους (ὑποτίμηση τῶν παιδαγωγικῶν μεθόδων ἢ τοῦ χαρακτῆρα τους). Γιατί στή διαγνωστικὴ φάση τῆς δουλειᾶς τῆς, μιά ψυχοπαιδιατρικὴ ὁμάδα κλυδωνίζεται ἀναγκαστικά μεταξὺ τῶν ἐξῆς δύο σκοπέλων: εἴτε νά θεωρήσει a priori πῶς τὸ παιδί εἶναι ἕνα «σύμπτωμα» τῆς οἰκογενειακῆς νεύρωσης («δικὸ σας εἶναι τὸ φταιξιμο», ἐπίθεση πού δέν μπορεῖ παρά νά ὀδηγήσει σέ ἀντεπίθεση καὶ σέ αὐξημένο αἶσθημα ἐνοχῆς), εἴτε νά μὴ προσφέρει στὸ παιδί παρά ἕνα ὑποκατάστατο τῆς γονεϊκῆς ἐξουσίας, πῶς οὐδέτερα ἴσως, ἀλλὰ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἐξ ἴσου ἢ πιότερο ἐπιταχτικά.

Ἐκεῖνο πού θά ἔπρεπε νά τὴν καθοδηγῆ εἶναι ἡ δομὴ τῆς οἰκογενειακῆς ὁμάδας, δομὴ πού εἶναι συγχρόνως ἀφορμὴ καὶ ἐπίκεντρο τῆς συμβουλευτικῆς (consultation). Ἡ Raimbault συνι-

στὰ τὴ μελέτη τῆς λειτουργίας τοῦ παιδιοῦ μέσα στή δομὴ αὐτὴ, καὶ ἰδιαίτερα μέσα στὸ «νευρωτικό» σύστημα τῆς μητέρας. Γιατί ὄχι, ἀλλὰ γιὰ νά γίνει σοβαρὰ κάτι τέτοιο δέν ἀρκοῦν οὔτε μία οὔτε δέκα συνεντεύξεις μέ τὴ μητέρα, χρειάζεται οὔτε λίγο οὔτε πολὺ μιά ψυχανάλυση. Ὡστόσο μιά πρώτη διασαφήνιση τοῦ διαβήματος τῶν γονιῶν εἶναι προκαταρκτικὰ ἀπαραίτητη γιὰ ὁποιοδήποτε θεραπευτικὸ ἐγχεῖρημα. Ὁ Balint ἔδειξε τὶς ζημιές πού προκαλεῖ αὐτὸ πού ὀνομάζει «συνενοχὴ ἀνωθυμίας», δηλαδή μιά μορφή τυφλῆς προσφυγῆς στοὺς εἰδικούς πού διασπᾷ, διαλύει σχεδόν τὶς εὐθύνες καὶ τὴ θεραπευτικὴ σχέση. Μέ παρόμοιο, ὄχι πανομοιότυπο, τρόπο σ' ἕνα ψυχολογικό Κέντρο ὁ δρόμος εἶναι ἔτοιμος καὶ φαινομενικά καθησυχαστικός γιὰ δοκιμασίες νοσησύνης, γιὰ συμβουλές, γιὰ παιδαγωγικὲς τεχνικές, ἀκόμη κι ἡ ψυχοθεραπεία μπορεῖ νά εἶναι ἀπάντηση στραβῆ ἂν τὸ παιδί δέν νιώθει νά τὸ ἀφορᾷ τὸ διάβημα κι ἂν δέν ἔχει γίνει δυνατό νά διαλευκανθεῖ τὸ ἀσυνείδητο νόημα τοῦ αἷτηματος βοήθειας· ἢ μάλλον, ἀφοῦ αὐτὸ τὸ νόημα δέν μπορεῖ νά διασαφηνισθεῖ στίς πιὸ μύχιες πτυχές του παρά μόνο στή διάρκεια μιᾶς ἀνάλυσης. Θά ἔπρεπε νά γίνει ἕνα πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ. Εἶναι εὐτυχῶς γνωστὸ πῶς τὰ καθοδηγητικὰ νήματα δέν λείπουν.

Τὸ συνειδητὸ νόημα εἶναι σαφές: ν' ἀσχοληθοῦμε μέ τὸ παιδί, θεραπευτικά ἢ παιδαγωγικά, νά τὸ ἀλλάξουμε γιὰ τὸ καλὸ τοῦ πού εἶναι τὸ καλὸ «μας». Ἀλλὰ τὸ νά πηγαίνει κανεὶς σ' ἕνα ψυχολογικὸ τμήμα, νά συμβουλευεταί ψυχίατρο ἢ ψυχολόγο, σημαίνει κάτι ἄλλο, κι ὁ γονιός τὸ προαισθάνεται: ἀκόμη κι ὅταν δέν ὑπάρχουν συμπτώματα καθορισμένα – μιά φοβία, μιά νυχτερινὴ ἐνούρηση, – ἀκόμη κι ὅταν ὁ γονιός ἐπικαλεῖται πῶς τὸ παιδί δέν ἐνδιαφέρεται γιὰ τίποτε ἢ δέν κάνει τίποτε στὸ σχολεῖο, μέ τὸ γεγονός καὶ μόνο ὅτι σ' ἐμᾶς ἀπευθύνεται τὸ ἐρώτημα – ἐρώτημα «τί συμβαίνει;», «τί σημαίνει;» – ὑπάρχει ἀνοιγμα στὸ ἀσυνείδητο νόημα τοῦ προβλήματος, προαίσθημα τῶν γονιῶν ὅτι τὸ πρόβλημα ἀφορᾷ τὶς ἐσωτερικὲς συγκρούσεις τοῦ παιδιοῦ, μά καὶ τὶς δικές τους τὶς ἐπιθυμίες. «Σ' ὅποιον δέν εἶναι πιά παιδί, τὸ παιδί διδάσκει τὸ ἐρωτηματικό», καθὼς γράφει ἡ Paula Heimann.

Ποιὰ τὰ καθοδηγητικὰ νήματα; Μεγάλὴ σημασία ἀξίζει νά ἀποδοθεῖ αἴφνης στὰ ἀκόλουθα σημεῖα: γιατί οἱ γονεῖς ἀποφασίζουν καὶ ἔρχονται στὸ Κέντρο τῆς συγκεκριμένης αὐτῆ στιγμῆ καὶ ὄχι κάποιον ἄλλη; γιατί καμιά φορὰ τὴ διεύθυνση πού τοὺς δόθηκε ἐδῶ καὶ μῆνες δέν τὴν χρησιμοποιοῦν παρά μόνο τώρα; ποῖο δρόμο ἀκολουθώντας ἔφθασαν μέχρις ἐδῶ; Ἐρωτήματα πού δέν χρειάζεται φυσικά νά διατυπωθοῦν ρητὰ γιὰ ν. εἶναι παρόντα. Γίνεται τότε δυνατό νά διαπιστωθεῖ ἡ σημασία καὶ τὸ βῆμα τῶν συμβολικῶν στοιχείων τοῦ αἷτηματος: κάποιον παιδί ὑποφέρει ἀπὸ σοβαρὲς φοβίες· δέν τοῦ δίνεται σημασία μέχρις ὅτου φαίνεται πῶς δυσκολεύεται νά μάθει νά διαβάξει· τότε ἀποφασίζουν νά συμβουλευθεῖν. Στὴν περίπτωσή αὐτῆ, καθοριστικοὶ γιὰ τὸ διάβημα παράγοντες ὑπῆρξαν, περισσότερο ἀπ' τὸ «σύμπτωμα» αὐτὸ καθαυτὸ, ἡ εἴσοδος στὸ σχολεῖο, ἢ τὸ

6. Σχολιάζοντας τὴ φροῦδικὴ περίπτωση τοῦ μικροῦ Χάνς. J. Lacan. La relation d'objet. Σεμινάριο 1956-1957. Περίληψη τοῦ J. - B. Pontalis στὸ Bulletin d'Psychologie (1957).

7. M. Balint. The Doctor, his Patient and the Illness (πρῶτη ἔκδοση 1957, Pitman)

διαγώνισμα, με τη συμβολική τους απήχηση μύησης στην κοινωνική ζωή κι απόσπασης απ' τη μητέρα. Μπορεί να πρόκειται για κάποιο πένθος («ήταν φοβιτσιάρης από ανέκαθεν, αλλά πιά πολύ έδω και τρείς μήνες» κι όμως τίποτε δέν έπαθε», και μαθαίνουμε αργότερα πώς εκείνη ακριβώς την εποχή είχε πεθάνει ο παπούς). 'Ανάλογα παραδείγματα εύκολα μπορούν να βρεθούν. 'Ωστε μέσω του παιδιού κι' απ' την ανάλυση του αίτηματος των γονιών, μπορούμε συχνά να προσανατολισθούμε μέσα στο οικογενειακό δίκτυο, σάμπως τό παιδί, μέ τό φύλο του, τή συμπεριφορά του, τίς δυσκολίες του, να ήταν ένα είδος «άγριου» και διαρκούς έρμηνευτή της άσυνείδητης επιθυμίας του γονιού.

Ο J. P. Valabrega σχολιάζοντας τό πασίγνωστο στους ανθρωπολόγους γεγονός ότι όρισμένες «πρωτόγονες» φυλές «άγνοούν» τό ρόλο του πατέρα, έπομένως τόν άπαρνούνται μή συσχετίζοντας τή συνουσία μέ τήν τεκνογονία και τονίζοντας αντίθετα τό ρόλο του προγόνου μέσα σ' αυτή τή διαδικασία, γράφει πώς «τό γεγονός τής γέννησης εύνοει μιά κάποια μερική έπιστροφή του πατέρα του παιδιού σέ μιά παιδική θέση σέ σχέση μέ τό δικό του πατέρα, και πέραν αυτού σέ σχέση μέ τόν πρόγονο».(8) Μ' αυτό τόν τρόπο ο πατέρας αυτοαθώνεται, άρνείται τόν έαυτό του σαν πατέρα, πράγμα στο οποίο τήν ίδια στιγμή αντιστοιχεί ή φαντασίωση τής γυναίκας πού άποδίδει στον πατέρα τής τήν πατρότητα του παιδιού πού φέρει στον κόσμο. Σέ πολύ ήπιότερη μορφή, μιά παρόμοια δι'υποκειμενική κατάσταση βιώνεται ίσως στο ψυχολογικό Κέντρο: ή έξέταση

μπορεί να είναι για τούς γονείς τό σύνθημα πού τούς επαναφέρει στο δικό τους οιδιπόδειο άστερισμό.

Ο γονιός ζητάει κάτι και για τό παιδί. Έρχεται να μιλήσει για τό παιδί, να μιλήσει για τόν έαυτό του και φυσικά πρέπει να άκουσθει και να βοηθηθει ν' άκούσει τά ίδια του τά λόγια, αλλά επίσης και για να μιλήσει τό παιδί. Η άκρόαση τής μιλιās του παιδιού άποτελει τό θεμέλιο τής ψυχαναλυτικής επέμβασης. 'Αξίζει λοιπόν να διαβάσουμε τί έχει πει σχετικά ή Françoise Dolto πριν από είκοσι χρόνια.(9) Πρόκειται για κάτι περισσότερο από άπλές συνταγές τεχνικής.

α) Η F. Dolto τονίζει τήν άποφασιστική σημασία τής πρώτης επαφής του ψυχολόγου μέ τό παιδί και τήν οικογένεια του, αυτό όποιες κι άν ύπήρξαν οι προηγούμενες (ιατρικές, ψυχιατρικές, ψυχολογικές) έξετάσεις, έξετάσεις των όποιων τά γραπτά ή προφορικά άποτελέσματα πρέπει να ξανασυζητηθούν ώστε ν' άποφευχθει ό κίνδυνος διάσπασης.

β) Δέν άποφασίζει τίποτε άν τό παιδί δέν συγκατατεθει στή θεραπεία, άν δέν παρουσιάζει τό ίδιο κάποιο αίτημα σχετικά μέ τήν άλφα ή βήτα δυσκολία του, ή άπλώς τό αίτημα να ξρθει πάλι να μιλήσει.

8. J. - P. Valabrega. L' Anthropologie psychanalytique. στο περιοδικό La Psychanalyse. vol. 3 (1957).

9. Στο συλλογικό σύγγραμμα L' inadaptation scolaire, sociale et ses remèdes (1959. Bourtelier).

Όποια κι αν είναι τα συνειδητά ή ασυνειδητά κίνητρα, τό νά υπάρχει στό παιδί ένα λανθάνον έρώτημα γιά τήν έπιθυμία τών γονιών του καί τήν έπιθυμία τοῦ θεραπευτή (τοῦ Ἄλλου), καί γιά τή δική του συνεπῶς έπιθυμία, εἶναι ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά νά λειτουργήσει, γιά νά γίνει ἀναλύσιμη μιά ψυχοθεραπευτική σχέση. Δίχως μιά τέτοια λανθάνουσα έπερώτηση πού, σέ ἀνήλικο ἢ ἐνήλικο, μαζί μέ τήν παθολογία (τήν παθολογική διάσταση σύγκρουσης) τών ταυτίσεων καί έπενδύσεων του, ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμήμα τῆς μετάθεσης, καμιά ψυχολογική διαδικασία δέν εἶναι δυνατή.(10)

γ) Δέν ἀρχίζει τή θεραπεία δίχως ὁ πατέρας νά έχει δώσει τή ρητή συγκατάθεσή του.

Τό τελευταίو αὐτό σημεῖο εἶναι οὐσιαστικό. Γιατί ἡ θέση πού παίρνει ἀπέναντι στήν πατρική λειτουργία σινιστά σίγουρα γιά κάθε ψυχολόγο καί κάθε ψυχοθεραπευτή τήν κυριότερη παγίδα. Ἡ F. Dollo τό καταγγέλλει καθαρά, ἀπαιτώντας τή συμμετοχή τοῦ πατέρα στήν πρωτοβουλία τῆς θεραπείας (ώστε, ὅπως λέγει, μήτε ὁ πατέρας, μήτε τό παιδί νά ἔχουν τήν αἰσθησιμὴ πὼς ἡ τύχη του πρόκειται ν' ἀποφασισθεῖ μεταξύ γυναικῶν - στήν περίπτωση βέβαια πού ὁ ἀναλυτής εἶναι γυναίκα), καί κυρίως ἀρνούμενη νά ἐπικυρώσει τήν παραίτηση τών γονιών ἀπ' τῆς εὐθύνες τους ἢ ὅποια εἶναι στίς μέρες μας τόσο συχνή καί γίνεται μάλιστα ἐντονότερη ἀπ' τή στιγμή πού τό παιδί μπαίνει σέ θεραπεία. «Οἱ γονεῖς, γράφει, ὀφείλουν νά μένουν ἐλεύθεροι στίς απόψεις τους καί στίς μεθόδους τους. Εἶναι οἱ θεμελιώδεις εἰκόνες πού σέ σχέση τους τό παιδί ὀφείλει νά συνεχίσει τήν ψυχική ὀργάνωσή τους».

Ὅλοι οἱ ψυχολόγοι μοιάζουν νά συμφωνοῦν ὅτι σκοπός τους δέν εἶναι νά ἀντικαθιστοῦν τούς γονεῖς ἀκόμη κι ὅταν κάτι τέτοιο τούς ζητιέται. Ἄλλα, πέρα ἀπ' τή «θεωρητική» συμφωνία, ἀξίζει τόν κόπο νά διερωτηθοῦμε πόσες φορές τό κάνουν ἢ αἰσθάνονται τόν πειρασμό νά τό κάνουν, τόν πειρασμό σέ τελευταία ἀνάλυση τῆς ἐξουσίας, δίνοντας συμβουλές, κρίνοντας ἀρνητικά τούς γονεῖς, προσπαθώντας ν' ἀλλάξουν τή συμπεριφορά τους καί τή δομή τῆς οἰκογένειας.

Πιστεύουν πράγματι πὼς γιά τῆς νευρώσεις τών παιδιῶν ὑπεύθυνοι εἶναι οἱ γονεῖς; Στήν ψυχανάλυση ὅμως τουλάχιστο δέν μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ἀπλή μεταβίβαση τῆς γονεϊκῆς ψυχικῆς πραγματικότητας. Ἄλλά ποιές εἶναι οἱ συνέπειες γιά τό παιδί ὅταν τό παιδί ἐντός μας δίνει πίστη σέ μιά τέτοια φαντασίωση, σ' αὐτό πού ὁ Bergler ὀνομάζει «θεμελιώδες λάθος» τοῦ νευρωτικοῦ; Ἴσως θρέφουμε ἀπλῶς τό οἰκογενειακό του μυθιστόρημα, τή φαντασίωση του ἄλλων, θετῶν, «καλύτερων» γονιών ἴσως κάνουμε δυσκολότερη τήν αἰσθησιμὴ τοῦ συμβολικοῦ χρέους πού τό συνδέει μέ τούς γονεῖς του.(11) Ἐρωτήματα πού ἄς τ' ἀφήσουμε ἀνοιχτά, ὄχι ὅμως δίχως νά διευκρινήσω πὼς εἶναι παράλογο τό νευρωτικό σύμπτωμα τοῦ παιδιοῦ νά θεωρεῖται μηχανική συνέπεια τῆς κληρονομικότητας, τῆς στάσης τών γονιών του, τῆς διαταραχῆς τών σχέσεων στήν οἰκογένεια ἢ τῆς έπιθυμίας τοῦ Ἄλλου. Τό σύμπτωμα περιλαμβάνει ὀπωσδήποτε τό παιδί καί τούς γονεῖς, τό ὑποκείμενο καί τόν Ἄλλο, ἀλλά εἶναι ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου στό χώρο τοῦ ἐγὼ τοῦ παιδιοῦ καί δημιουργία τοῦ ἐγὼ του, ἀφοῦ τό παιδί συμμετέχει δημιουργικά στήν κατασκευή του μέ τῆς δικῆς του έπιθυμίας καί τῆς δικῆς του ἄμνης.

«Πολύ πρὶν ἔρθει στόν κόσμο εἶχα κιόλας μάθει ὅτι κάποιος

μικρός Χάνς θά γεννιόταν μιά μέρα πού θ' ἀγαποῦσε τόσο πολύ τή μητέρα του πού θά ἦταν ἀναγκασμένος νά φοβάται τόν πατέρα του καί τό εἶχα ἀναγγεῖλει στόν πατέρα του». Αὐτά τά προφητικά λόγια πού στίς ἀρχές τοῦ αἵωνα μας ὁ Herr Professor Freud ἀπηύθυνε στό πρῶτο παιδί πού πέρασε ἀπ' τήν ψυχανάλυση, μήπως δέν προαναγγέλλουν τό εἶδος ἐκείνου διχασμοῦ πού ὁ Lacan ἐπεσήμανε ἀργότερα μεταξύ τοῦ πραγματικοῦ πατέρα καί τοῦ συμβολικοῦ πατέρα;

Ὁ πατέρας τοῦ μικροῦ Χάνς: τόσο εὐαίσθητος, τόσο παρῶν, τόσο πληροφορημένος, καί ὅμως σίγουρα μποροῦμε ἐδῶ νά μιλήσουμε γιά πατρική ἀνεπάρκεια. Ἡ έπιθυμία τοῦ γιοῦ του εἶναι γι' αὐτόν ὁ δεσμός πού τόν συνδέει μέ τόν Φρόντ, δέν μιλά γιά τή δική του σεξουαλικότητα μά γιά τοῦ γιοῦ του - γιά τή δική του δηλαδή ὅπως τήν ζεῖ μέσω τοῦ παιδιοῦ. Ἄπουσιάζει ἔτσι ἡ συμβολική λειτουργία πού ἐγκαθιδρύει τόν πατέρα σάν ἀπαγορευτική ἀρχή πού θά μπορούσε νά ἐπιτρέψει στό ἀγόρι νά ἐγκαταλείψει τή φυλακή τῆς δυαδικῆς σχέσης στήν ὅποια θέλει νά τό ἐγκλείσει ἡ μητέρα του. Στήν περίπτωση τοῦ Χάνς, τή συμβολική αὐτή λειτουργία ὑποβασιάζει ἐν μέρει ὁ ἴδιος ὁ Φρόντ, ὅταν βάζει τό παιδί στή θέση του μέσα σέ μιά συμβολική γενεαλογική τάξη ὅπου ἡ έπιθυμία τοῦ πατέρα ἔχει χρονική καί λογική προτεραιότητα.

Κι αὐτό ἀκριβῶς εἶναι τό πρόβλημα γιά τό θεραπευτή παιδιῶν. Ἀφοῦ θέλοντας καί μή ἔχει νά κάνει μ' ἓνα οἰδιπόδειο σύμπλεγμα σέ δράση, Ἐξ ὀρισμοῦ λοιπόν ἐπεμβαίνει μέσα στό οἰδιπόδειο τρίγωνο, μέσα στόν ἀναβράζοντα χώρο τῆς έπιθυμίας. Τό οἰδιπόδειο τους, καί συνεπῶς τόν πατέρα, τούς κινητοποιεῖ γιά ὅλα τά μέλη τῆς οἰκογένειας.

Αὐτό στό βάθος δέν ζητιέται ἀπ' τόν ψυχολόγο: ὑπάρχει μιά ἔκκληση σέ μιά συμβολική ἀρχή, μαζί μέ τήν ὅλο κι ἐντονότερη συνειδητοποίηση ὅτι ἡ πατρική λειτουργία εἶναι καί γίνεται ὅλο καί προβληματικότερη.

Καίριο σημεῖο πού ὀφείλουμε νά προσέξουμε: νά μήν περῶμε προσωπικά τόν ἑαυτό μας γιά ἐνσάρκωση τοῦ συμβολικοῦ πατέρα, ἀπαντώντας σ' ἓνα αἶτημα πού εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ τό αἶτημα τοῦ νευρωτικοῦ ὅταν ζητᾷ νά έπιθυμήσει καθὼς πρέπει, ὅταν ζητᾷ νά ὑποτάξει τῆς έπιθυμίας του σέ ὅ,τι του ζητοῦν ἢ πιστεύει πὼς του ζητοῦν ὀ ἄλλοι (αὐτὸς μάλιστα εἶναι ὁ ὀρισμός τοῦ ὑπερ-εγὼ). Νά βοηθοῦμε μᾶλλον τή συμβολική ἀνάδυση καί παρουσία τους, γιατί ὁ συμβολικός αὐτός πατέρας δέν εἶναι προσωποποιημένη οὐσία, εἶναι μιά διάσταση τοῦ ὑποκειμένου. Ἄπ' τή στιγμή πού ὑπάρχει τό ὄνομα τοῦ πατέρα, εἶπε μιά μέρα ὁ Lacan, δέν ὑπάρχει πατέρας πού λιγάκι ἔστω νά μήν τόν ἐκπροσωπεῖ.

Τό ὄνομα τοῦ πατέρα δέν εἶναι ταυτόσημο μ' αὐτό πού ἡ θεωρία ἀποκαλεῖ ὑπερ-εγὼ κι ἀπ' τά παθογενῆ στοιχεῖα τοῦ

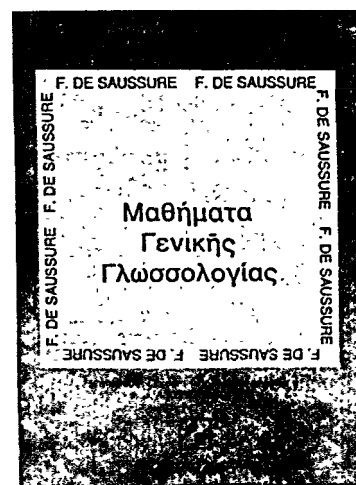
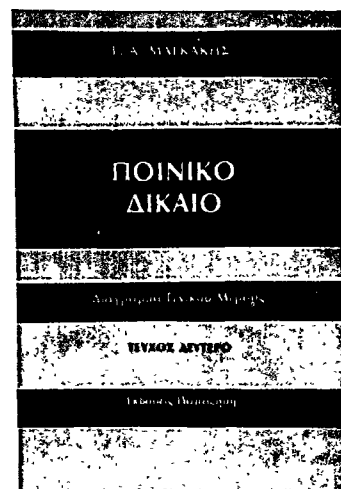
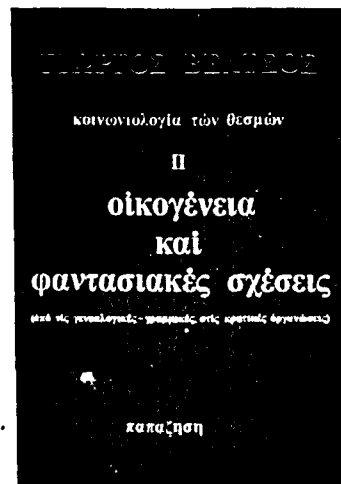
10. Ἀνάπτυξα αὐτή τήν ἀποψη σέ μιαν ἄλλη εἰσήγησή μου στήν ομάδα τοῦ Τμήματος Ψυχολογικῆς Παιδιατρικῆς, εἰσήγηση πού εἶχε θέμα «Προβλήματα καί προϋποθέσεις εἰσόδου σέ ψυχοθεραπεία» (Δεκέμβριος 1979).

11. Χρέος ὄχι πρὸς τούς γονεῖς του ἀλλά πρὸς τόν ἑαυτό του καί πού γιά νά μπορέσει τό άτομο νά ἐπομοθεῖ, ὀφείλει νά ἀποδεχθεῖ λίγο πολύ τούς πραγματικούς γονεῖς του, πενθώντας ὄχι ὅ,τι εἶχε, ἀλλά ὅ,τι τοῦ ἔλειψε. Γιά τήν ἔννοια τοῦ οἰκογενειακοῦ μυθιστορηματος παραπέμπω βέβαια στό κλασικό κείμενο τοῦ Φρόντ, Der Familienroman der Neurotiker, Ges. Werke, 7, ἀγγλική μετάφραση στά Collected Papers, vol. 5.

όποιου πρέπει μάλλον νά βοηθηθεῖ τό παιδί ν' ἀπαλλαγεῖ. Τό παιδί, καθώς τό ἔδειξε ἡ Μ. Klein, αἰσθάνεται ἀπό πολύ μικρό ἔκτεθειμένο στήν ἀπειλή μιᾶς ἐσωτερικῆς ἐπίθεσης τῶν ἐνορμήσεων του, ἡ ὁποία ὅταν ἐξωτερικεύεται τοῦ ἀποκαλύπτει ἕνα σύμπαν φανταστικά ἐπικίνδυνο, κατοικούμενο ἀπό ἐχθρούς, φαντάσματα καί δράκους. Ἐπιθετική προβολή πού κάθε παιδί ζεῖ ἔντονα στό ἀπώγειο τῆς οἰδιπόδειας ἱστορίας καί πού ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τή δημιουργία ἑνός φρικιαστικά καταπιεστικοῦ ὑπερ-εγώ. Τό ὄνομα τοῦ πατέρα ἀντίθετα ὅταν λειτουργεῖ (κατ' ἀρχάς μέσα στή μητέρα) δίνει τό λόγο στό παιδί, τοῦ ὑποδειχνει τή θέση πού δικαιωματικά κατέχει σάν γιός ἢ κόρη τοῦ καί τῆς... καί σάν πιθανός μελλοντικός γονιός. Συμβολικά μέ αὐτό τό κύριο ὄνομα ταυτίζεται τό παιδί, μέ τό κύριο ὄνομα πού κατέχει τήν ἴδια θέση μέ τό «ἐγώ» του μέσα στό σύστημα τῆς γλώσσας. Ὡστε ἡ ταύτιση τοῦ παιδιοῦ μέ τόν πατέρα εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἀναγνώριση τοῦ παιδιοῦ ἀπ' τόν πατέρα καί τοῦ πατέρα ἀπ' τό παιδί, κι ὁ δρόμος μιᾶς τέτοιας ταύτισης περνάει ἀναγκαστικά ἀπ' τήν ἀναγνώριση τῆς μητέρας, ἀντικειμένου ἐπιθυμίας καί χώρου ἀπαγόρευσης. Ἀπό τή θέση αὐτή μπορεῖ τό παιδί ν' ἀναγνωρίσει τίς δικές του ἐπιθυμίες, νά βιώσει τόν ἑαυτό του δημιουργό νοημάτων, σκηνοθέτη κι ὄχι ἀπλή μαριονέτα ἢ ἡχώ τῶν σκέψεων πού τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπό τούς ἄλλους. Γι' αὐτό, ἕνα ἀπό τά χρέη τοῦ ψυχαναλυτῆ εἶναι νά βοηθήσει τό ὑποκείμενο, παιδί ἢ ἐνήλικο, νά βρεῖ καί νά στερεώσει τά ἐρείσματα ἐκεῖνα συμβολικῆς ταύτισης πού ἔχει κάθε δικαίωμα νά ἀποκτήσει, νά τοῦ ἀναγνωρισθοῦν.(12)

Ἀναγνωρίζοντας πώς τό παιδί εἶναι ὑποκείμενο πού μιλάει, πού κάτι δικό του ἔχει νά πεῖ –ἀκόμη καί μή- λεκτικά, πού δέν εἶναι ἀποκλειστικά καί μόνο false-self (ψευτο-εγώ) ἢ μηχανική συνέπεια τοῦ λόγου τῶν γονιῶν του –καί μάλιστα τό παιδί πού μοιάζει τό λιγότερο ἰκανό νά «μιλήσει»– τό «καθυστερημένο», τό προψυχωτικό– κι ὄχι κάνοντας τό ἀντικείμενο χειραγωγήσεων, σέ μιά τέτοια ἀκριβῶς δημιουργία, πέραν ἐκεῖνης τοῦ συμπτώματος, καλεῖ τό παιδί ὁ ψυχαναλυτής καί τοῦ δίνει τό δικαίωμα νά ἐκπληρώσει.

Ὀκτώβρης - Δεκέμβρης 1979

12. Χρέος καίριο στήν ψυχοθεραπεία τῶν ψυχωτικῶν.